

ISSN: 2348-1390
NEW MAN INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY STUDIES

New Man International Journal of Multidisciplinary Studies

A REFEREED AND INDEXED e- JOURNAL

Editor-in-Chief
Dr. Kalyan Gangarde

NEW MAN
PUBLICATION
www.newmanpublication.com

Vol. 1
Issue- 11
Nov. 2014

कादंबरी आणि वास्तव

- प्रा. राजाराम अं. झोडगे
नूतन महाविद्यालय,
सेलू जि. परभणी-४३२५०३

साहित्य आणि समाज यांच्यातील अन्वय्य संबंध सर्वश्रुतच आहेत. कादंबरी हा जीवन प्रवाहाबरोबर चालणारा, वाढणारा वाङ्मय प्रकार आहे. रुपबंधाचा लवधिक व व्यापक पट असल्याने एकूणच मानवी जीवनाला कवेत घेण्याचे प्रचंड सामर्थ्य असलेल्या कादंबरीचा इतर साहित्य प्रकारपेक्षा वास्तवाशी अधिक जवळचा संबंध येतो. "साहित्यातील वास्तवाची चर्चा करतांना सर्वसाधारणपणे कादंबरी हाच साहित्यप्रकार नजरेसमोर उभा राहतो. याचे कारण कादंबरीने वास्तवाचे साहित्यिक चिन्हव्यवस्थेमध्ये केलेले रुपांतर हेच आहे. कविता, नाटक आणि महाकाव्याच्याही संदर्भात वास्तवाचा प्रश्न एवढ्या तीव्रतेने उपस्थित केला जात नाही. कारण भाषा, रूप आणि आशयाच्या संदर्भात या प्रकारांचे साहित्यिक असे संकेतव्यूह उपलब्ध असतात. कादंबरीच्या संदर्भात सकृतदर्शनी अशा साहित्यिक संकेतव्यूहाचे अस्तित्व जाणवत नाही. वास्तव आणि कादंबरी यांच्यामध्ये यामुळेच घनिष्ठ नाते निर्माण झाले आहे." "समाजजीवनाची नोंद करणारा वाङ्मयप्रकार म्हणून जन्माला आलेल्या कादंबरीत सामाजिक वास्तव हेच द्रव्य असते."

कादंबरीच्या निर्मितीमागील प्रेरणा आणि प्रयोजनच मुळी वास्तवतेशी संबंधित आहे असे म्हणता येते. आपल्या साहित्य परंपरेतील अद्भुतरम्य गद्य साहित्याचा आणि पाश्चात्य परंपरेतील 'नॉव्हेल' मधील वास्तव साहित्याचा प्रभाव यांच्या संयोगातूनच मराठीत कादंबरी साहित्य प्रकार निर्माण झाला असे दिसते. कादंबरीचा समाजजीवनाशी निकटतम असा संबंध प्रस्थापित होत असतो. त्यामुळे "प्रत्येक कादंबरी मग ती रम्याद्भुत असो, पौराणिक असो की मनोविश्लेषणात्मक असो मुलतः सामाजिक कादंबरीच असते. एखादी वाङ्मयकृती कुठल्याच अर्थाने सामाजिक नसेल तर ती कादंबरीच राहणार नाही." असे मत द. भि. कुलकर्णी यांनी मांडले आहे. 'सामाजिकता' हे कादंबरीचे प्राणभूत तत्व त्यांनी मानले आहे.

कादंबरीतील वास्तव या संकल्पनेत आपल्या सभोवती घडणाऱ्या विविध घटना, येणारे अनुभव, जाणवा यांचे प्रतिबिंब कादंबरीत अपेक्षित असते. "वास्तव ही वस्तुमय जग आणि ज्ञाता यांच्या द्वैतात्मक संबंधाची एक सतत चालू राहणारी प्रक्रिया असते. ज्ञात्याचा वस्तुरूप होण्याचा प्रयत्न आणि वस्तुमय जगाचा 'ज्ञाता' निर्माण करण्याचा आग्रह या समावर्तनी प्रक्रियेमधून 'वास्तव' निर्माण होते." आपल्या भोवतालचे जग यालाच आपण

'वास्तव' असे मानलेले असते. कादंबरी ही या सभोवतालच्या जगाचा त्याच्या समग्रतेसह शोध घेण्याचा प्रयत्न करत असते.

वास्तवामुळे कादंबरी इतर साहित्य प्रकारापेक्षा वेगळी ठरते याबाबत कोशात व्यक्त केलेले मत विचारात घेण्यासारखे आहे. 'कादंबरीतले वास्तव हे कादंबरीला इतर साहित्यप्रकारापेक्षा वेगळे ठरवणारे असे व्यवच्छेदक लक्षण आहे. खंडकाव्य, महाकाव्ये, लोककथा, पुराणे, प्रवासकथा, साहसपूर्ण नवलकथा हेही कथात्म, निवेदनप्रधान साहित्यप्रकार आहेत. या बहुतेक प्रकारांच्या निर्मितीमागे लोकरंजन व नीतीबोध हे उद्देश असतात. महाकाव्यामागे नीतीबोधाबरोबरच व्यापक असे मानवी जीवनाचे दर्शन हे प्रयोजनही असते. महाकाव्य इतिहास सांगत असतात. तसा 'इतिहास' कादंबरीत नसतो. कादंबरीत 'वर्तमान' असतो. कादंबरीतले वास्तव समकालीन वास्तव असते. त्यामुळे महाकाव्ये आणि इतर सर्व वाङ्मय प्रकारांहून कादंबरी वेगळी ठरते.

एकूणच साहित्य हे कालसंबंध, कालसापेक्ष असते. त्या त्या काळाचा, परिस्थितीचा प्रभाव, परिणाम साहित्यावर पडत असतो. लेखकाला आजूबाजूचे आलेले अनुभव, त्याला जाणवलेले भावसत्य तो त्याच्या कलाकृतीत अभिव्यक्त करत असतो. जीवनशोध ही अनेकदा लेखनाची प्रेरणा ठरत असते. याबाबत रविंद्र ठाकूर म्हणतात, " इतर सर्व वाङ्मय प्रकारांचे सत्व पचवून मानवी मन, जीवन आणि त्याभोवतीचा समाज यांच्या शोधासाठी कटिबंध असलेला कादंबरी हा एक वैशिष्ट्यपूर्ण वाङ्मयप्रकार होय. इतर वाङ्मयप्रकार आपापल्या परीने जीवन शोधात सहभागी झालेले असतातच. तथापि, कादंबरी या साहित्यप्रकाराकडून आपण नेहमीच गांभोवपुर्वक जीवनदर्शनाची अपेक्षा बाळगत आलो आहोत. कादंबरी या साहित्य प्रकारानेही आपली ही अपेक्षा पूर्ण केली आहे. कारण कादंबरीची प्रकृतीच मुळात जीवनावस्तवसन्मुख अशी असते. यादृष्टीने कादंबरी हा मानवी मनाचा व जीवनाचा एक वास्तवतापूर्ण कलारूप वेध असतो." वास्तवता हे वैशिष्ट्य तर आहेच पण त्याबरोबर कलात्मकता ठाकूरानी महत्त्वाची मानली आहे.

कादंबरी वाचत असताना कादंबरीचे कथानक, त्यातील आशय, त्यातील पात्रे, घटना, प्रसंग, वातावरण इत्यादी घटक आपल्याला सतत आपल्या सभोवतालाची आठवण करून देत असतात. बरेचदा त्यातील घटना आपल्या बाजूलाच घडत असल्याचे आपल्याला जाणवते. तर त्यातील पात्रे ही आपल्यातीलच एक वाटत असतात. कधी कधी स्वतःला आपण त्यात पाहत असतो. त्यामुळे अनेक कादंबऱ्यांच्या सुरुवातीस या कादंबरीतील पात्रे व घटना काल्पनिक आहेत त्यांचा कोणाशीही संबंध नाही. नांव व घटनांत साधर्म्य आढळल्यास तो योगायोग मानावा अशी भूमिका स्पष्ट केलेली असते. या सगळ्यांच्या पाठीमागे कादंबरीची वास्तवसन्मुखता हेच कारण असते.

कादंबरीतील घटनांचा अर्थ समजून घेण्यासाठी किंवा व्यक्तिरेखा समजून घेण्यासाठी आपल्याला कुठल्या कोशाचा वापर करण्याची आवश्यकता भासत नाही. आपल्या सभोवतालातच या बाबी आपणास आढळून येत असतात. "वास्तव विषयक संकेतव्यूह आणि कादंबरीचा संकेतव्यूह एवढे एकजीव झाले आहेत, की अत्यंत सहजतेने कादंबरीचा अर्थ आपण भोवतालाशी जोडत जातो. कादंबरीतील पात्रे आणि प्रत्यक्ष जीवनातील व्यक्ती,

कादंबरीशील घटना आणि प्रत्यक्ष जीवनातील घटना यांच्यातील सीमारेषा कादंबरीने एवढ्या पुसट करून ठेवल्या आहेत की कादंबरीच्या खरेपणावर वाचकाचा मनःपूर्वक विश्वास बसतो."⁴

कादंबरी हा व्यापक आशय सामावून घेणारा व विस्तृत स्वरूपाचा रचनाबंध असणारा साहित्यप्रकार असल्याने संपूर्ण मानवी जीवनाचे चित्रण करण्याचे सामर्थ्य त्यात असते. त्यामुळे जीवन व्यवहाराच्या विविध बाबी, घटना, वृत्ती - प्रवृत्ती, निर्माण, प्राणी इत्यादी कादंबरीचे विषय झालेले आढळतात. आता जीवनाचे महत्त्वाचे ते एकसारखे किंवा सर्व सुंदरच कसे असले ? जीवनात चांगले आहे तसे वाईटही आहे. सुंदरता आहे तशी कुरुपताही आहे, प्रेम, दया आहे तशी क्रूरताही आहे. समस्या आहेत, संघर्ष आहे. जीवनातील या सर्व बाबी कादंबरीचा विषय झालेल्या आहेत. याबाबत भालचंद्र नेमाडे म्हणतात, "कादंबरीकाराला कोणतीही सामाजिक वा वैयक्तिक बाब वर्ज्य नसते. कोणतेच नैतिक मूल्य, पथ्य नसते. हे इतर वाङ्मय प्रकारांवाबत म्हणता येत नाही. कान्पुनिस्ट, कॅपिटॅलिस्ट फार काय फॅसिस्ट कादंबरीही लिहिला येते, हे आपल्याला इतिहासावरून दिसेल. येथे कोणत्याही राजकीय प्रणालीची मर्यादा नसते. कोणत्याच प्रवृत्तीचे सोबळे नसते. अर्थातच वापरणाऱ्याला प्रचंड सामर्थ्य देणारा हा प्रकार आहे."⁵ जीवनात उघडपणे बोलण्यास निषिद्ध मानलेले विषयही कादंबरीत येऊ शकतात. तसेच जातीवाद, धर्मांधता, राजकारण, राष्ट्रवाद अशा गलिच्छ गोष्टींना फक्त कादंबरीच उघडपणे सामोरी जाऊ शकते. याचे कारण वास्तवदर्शी असणे हा तिचा मूळ धर्म आहे."⁶

साठोत्तरी काळात मराठी कादंबरी समाजाभिमुख, वास्तववादाकडे अधिक झुकलेली आढळते. विविध समाजगटातील विविध उपेक्षित, दुर्लक्षित घटक, जीवन जाणिव्या कादंबरीचा विषय झाले. मध्यमवर्गीय जीवनातील भुकेचे प्रश्न मिटलेल्या लोकांच्या चोचल्यांवर लिहिण्यापेक्षा कष्टकरी, उपेक्षित, वंचित, दलित, शेतकरी यांच्या व्यथा वेदनांवर लिहिले गेले. अनेक सामाजिक प्रश्न कादंबरीचा विषय झाले. परंतु कालांतराने जीवनातील फक्त हिणकस बाबींचे, समस्यांचे चित्रण करणे म्हणजे वास्तववाद असा एक पार्यंदा पडून ओढून ताणून असल्यानसलेल्या समस्यांचे चित्रण करून आपल्या कादंबरीला 'वास्तववादी' बनवण्याचे प्रयत्न होऊ लागले. मात्र सगळा समाज वाईट प्रवृत्तीनीच भरलेला नसतो. उदात्त ध्येयाची, चांगली माणसे, त्यांचे कार्य हे ही सामाजिक वास्तवच असते. त्याचाही वेध कादंबरीने घेणे आवश्यक असते. याबाबत नरहर कुरुंदकरांचे मत विचारात घेण्यासारखे आहे. ते म्हणतात -

"वास्तववाद म्हणजे जीवनाच्या हिणकस बाजूंचेच चित्र नव्हे तर हौनही क्रमाने शुध्दतर कसे होत जाते हाही वास्तवाचाच भाग आहे. भुकेपोटी माणूस लाचार, गुन्हेगार होतो हा जसा वास्तववाद आहे. तसा समोर दिसत असलेले अन्न अन्हेरून एखादा ध्येयवादी प्रायोपवेशन करून जीवनाची परिसमाप्ती करतो हा ही वास्तववादच आहे. मात्र या दुसऱ्या वास्तववादाच्या मागे चिंतनातून स्थिर झालेल्या श्रध्दांच्यावर कठोर आग्रह धरणारे मन उभे असते."⁷ अशा घटनांचे चित्रण मराठीत वामन मल्हार यांच्या कादंबऱ्यात सापडते असे कुरुंदकरांनी म्हटले आहे. येथे कुरुंदकरांना आदर्शवादी वास्तववाद अधिप्रेत आहे. मानवी जीवन हे व्यामिश्र व विशाल व्यापती असलेले असते. त्यामुळे त्याच्या केवळ एकाच बाजूचे चित्रण करून एकूण समाजवास्तवाला न्याय देणे शक्य होणारे नसते.

अमुक एक कादंबरी निव्वळ वास्तववादी असून त्यात कल्पिताचा लवलेशही नाही असे म्हणणे जसे शक्य नसते तसे लेखकाच्या कल्पनेतून साकारलेल्या कादंबरीमागेही त्याच्या सभोवतीच्या सामाजिक, सांस्कृतिक संदर्भांचे अधिष्ठान असल्याने ती निव्वळ काल्पनिक आहे असेही म्हणता येत नाही. धोंडक्यात "वास्तवाची अनुकृती करत कादंबरीकार कल्पित वास्तवाचे एक नवे जग आपल्या कादंबरीत उभे करतो. यातून वास्तव हा कादंबरीचा एक ध्रुव मानला तर कल्पित हा त्याचा दुसरा ध्रुव मानावा लागेल. या दोन ध्रुवाला स्पर्श करत, एकमेकांला प्रभावित करत आणि एकमेकांचे प्रभाव पचवत कादंबरी आकाराला येते."१३ अर्थात कादंबरीतील या दोन्हींचा संयोग मान्य करूनही कल्पितापेक्षा कादंबरीचा वास्तवाकडे अधिक ओढा दिसून येतो. कादंबरीतील कल्पितही वाचकाला खरे वाटले पाहिजे. त्यातील पात्रांच्या हर्षखेदादी भावना वाचकांच्याही मनात उत्पन्न झाल्या पाहिजेत. अशी वास्तवाधिष्ठित रचना कादंबरीची असते. मात्र, कादंबरीतून येणारे वास्तव हे छायाचित्रप्रमाणे केवळ डोळ्यांना जे दिसते तेवढ्यापुरतेच मर्यादित न राहता त्याच्यापलीकडे जाऊन जे बरबरे दिसत नाही. परंतु जे जगण्याला प्रभावित करते त्याचाही वेध कादंबरीकाराने घेतला पाहिजे. एखाद्या पात्राचे केवळ बाह्यवर्णनच नाही तर त्याचे मनोविश्व, त्याच्या धारणा, जीवनविषयक दृष्टीकोन इत्यादी बाबीही कादंबरीतून व्यक्त झाल्या पाहिजेत.

संदर्भ :

१. थोरात, डॉ. हरिश्चंद्र : 'कादंबरी : वास्तव आणि कल्पित', अक्षरयात्रा-२००९-२०१०, संपा. डॉ. दादा गोरे, अखिल भारतीय मराठी साहित्य महामंडळ, औरंगाबाद, पृ.१.
२. नेमाडे भालचंद्र : टीकास्वरंवर, साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद, पहिली आवृत्ती, १९९०, पृ.१६८.
३. कुलकर्णी, द.भि. : कादंबरी : स्वरूप व समीक्षा, पद्मगंधा प्रकाशन, पुणे, प्रथम आवृत्ती, २००३, पृ.१७.
४. थोरात, डॉ. हरिश्चंद्र : उनि, पृ.५.
५. ठाकूर, डॉ. रविंद्र : 'साहित्य : समीक्षा आणि संवाद, दिलीपराज प्रकाशन प्रा. लि., पुणे, प्रथमावृत्ती १९९९, पृ. १४.
६. थोरात, डॉ. हरिश्चंद्र : उनि, पृ.६.
७. नेमाडे, भालचंद्र : बीजभाषण, गेल्या अर्धशतकातील मराठी कादंबरी, संपा. विलास खोले, लोकवाङ्मयगृह, मुंबई, द्वि. आ., २००७, पृ. ३६.
८. तत्रैव.
९. कुरुंदकर, नरहर : 'धार आणि काठ', देशमुख आणि कंपनी प्रा. लि. पुणे, चौथी आवृत्ती, १९९८, पृ.९३-९४.
१०. कन्हडे, सदा : 'कादंबरी आणि कथा : एक अनुबंध', अक्षरयात्रा, कादंबरी विशेषांक, १० जुलै २०११, पृ. ५.
११. तत्रैव.
१२. राजवाडे, वि.का. : 'कादंबरी', निवडक मराठी समीक्षा, संपा. म.द. हातकणंगलेकर आणि गो.मा. पवार, साहित्य अकादमी, नवी दिल्ली, द्वि. आ. २००७, पृ. ३२-३३.
१३. अपिने, गजानन रा. : रंगनाथ पठारे यांचे कादंबरी लेखन : वास्तव आणि कल्पित', अक्षरयात्रा-२००९-२०१०, उनि, पृ. ६८.

NEW MAN INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY STUDIES (ISSN: 2348-1390)

ISSN: 2348-1390

Vol. 1
Issue-8

IMPACT FACTOR: 0.889

New Man International Journal of Multidisciplinary Studies

A REFEREED AND INDEXED e- JOURNAL

Editor-in-Chief
Kalyan Gangarde

**NEW MAN
PUBLICATION**

www.newmanpublication.com

August
2014

VOL. 1 ISSUE 8 AUGUST 2014

www.newmanpublication.com

1

'द्वारस' : विद्यापीठीय व्यवस्थेचा लेखाजोखा मांडणारी कादंबरी

प्रा. राजाराम अं. झोंडगे

टीचर फेलो (पुनीसी. एफ. आय. पी.)

भाषासंकुल, स्वा.रा.ती.म. विद्यापीठ, नांदेड

शिक्षण हा मानवाचा तिसरा डोळा मानला जातो. कुठल्याही समाजाच्या प्रगती-अधोगतीची दिशा तेव्हाच शैक्षणिक परिस्थिती, दर्जाची निदर्शक असते. समाजातील व्यक्तींचा साप्तांगिक, आर्थिक स्तर, उन्नती, वैज्ञानिक दृष्टीकोन हे सर्व शिक्षणानेच प्रभावित होत असतात. त्यामुळे सामाजिकोपयोगी प्रक्रियेत शिक्षणव्यवस्थेला अत्यंत महत्त्वाचे स्थान असते. ड्यूई हा विचारवंत तर असे म्हणतो की, "शारीरिक विद्यारूढता पौष्टिक अन्नानेच येथे स्थान असते तेच सामाजिक विकसित शिक्षणाचे असते."¹ त्यामुळे समाजाचा सर्वांगीण विकास साधण्याचे असेल तर तशाच दर्जाची निकोप व उत्तम अशी शिक्षणव्यवस्था समाजात निर्माण होणे व टिकणे गरजेचे ठरते.

भारतातील शिक्षणाचा इतिहास पाहिला असता शिक्षण हे केवळ विशिष्ट वर्गांचेच मिरासराही राहिल्याचे दिसून येते. स्वातंत्र्यपूर्व काळात इंग्रजी सत्ताधारींनी येथे सर्वप्रथम सर्वांसाठी शिक्षणाची राई खुली करून दिली. स्वातंत्र्योत्तर काळात शिक्षणाचा प्रचार-प्रसार याचा वास्तविक जाणीवपूर्वक प्रयत्न केले गेले. तत्काळपर्यंत शिक्षण पोहोचवणे यासाठी शासनाबरोबरच सामाजिक कार्यकर्ते, दानशूर व्यक्ती यांनी ग्रामीण भागातून शाळा-महाविद्यालये सुरु केली. त्यामुळे शिक्षणाची गंग सर्वत्र वाहू लागली. कुठलीही व्यवस्था निर्माण करतांना मुळातच त्यात काही उणिवा वा दोष राहून जाण्याची शक्यता असते तर कधी नंतर विविधबाह्य कारणांच्या प्रभावातून त्यात काही दोष निर्माण होण्याची शक्यता असते. शिक्षण व्यवस्थेच्या बाबतीतही असेच म्हणावे लागते. समाजातील एक अत्यंत महत्त्वाची संस्था असलेल्या शिक्षणक्षेत्रात राजकारण, स्वार्थ, गैरव्यवहार, व्यावसायिकता अदी प्रकारांमुळे कमालीचे दुर्मिळ ज्ञानावरण निर्माण झाल्याचे दिसते. राज्याच्या वृत्तपत्रातून शिक्षणव्यवस्थेविषयी येणाऱ्या उलट सुलट बातम्यांवरून आपणाला काही प्रचिती येतच असते.

शाळा, महाविद्यालये, विद्यापीठे ही शिक्षण देणारी महत्त्वाची ज्ञानकेन्द्रे आहेत. पैकी विद्यापीठ ही शिक्षणव्यवस्थेशी संबंधित सर्वोच्च संस्था समजली जाते. विद्यापीठातून उच्चशिक्षणाबरोबरच ज्ञाननिर्मिती आणि ज्ञानप्रसार व्हावा. अभ्यास-संशोधन व्हावे. ज्ञानसंचय, उत्तम विद्यार्थी आणि सुनायक नागरीक राष्ट्राला मिळावेत अशी सर्वसाधारण अपेक्षा असते. परंतु अलिकडच्या काळात विद्यापीठे ही शैक्षणिक कार्यापेक्षा अशैक्षणिक कार्यांमुळेच अधिक बद्दनाम होत आहेत.

साहित्य आणि समाज यांच्यातील अगोव्य संबंधांमुळे समाजजीवनातील राजकीय, आर्थिक, सामाजिक आदी विविध बाबी - घडामोडींचे प्रतिबिंब साहित्यात पडत असते. शिक्षणक्षेत्रही त्याला अपवाद नाही. शिक्षण व्यवस्थेत घुसलेल्या अनेक अपप्रवृत्तींचे चित्रण अलीकडे अनेक कथा - कादंबऱ्यांतून होऊ लागले आहे. विद्यापीठीय व्यवस्थेत घुसलेले राजकारण, मूल्यहीनता, भ्रष्टाचार, जातीयता इत्यादींवर रवींद्र थकूर यांनी त्यांच्या 'द्वारस' या कादंबरीत मार्मिक भाष्य केले आहे. "शिक्षण हे समाज घडविण्याचे माध्यम असून त्यात

विद्यापीठाचा महत्त्वाचा वाटा असतो. विद्यापीठाची चाटवाल योग्य रितीने व्हावी, विद्यापीठाचा नावलीकिक वाढावा, संशोधनाला गाती मिळावी यासाठी विद्यापीठाचा प्रमुख असलेल्या कुलगुरू या काटेरी मुकुट असलेल्या पदाला आप्त महत्त्व व प्रतिष्ठा असते.*^१ त्यामुळे उत्तम प्रशासक व हाताचा शिक्षक असणारी व्यक्ती या पदावर असणे गरजेचे असते. मात्र या पदावर काम करणारी व्यक्तीचेच राजकारणी आणि झट असले तर विद्यापीठीय शिक्षणव्यवस्थेचा कसा बोजवारा उडतो याचे विवरण 'काचरस' मध्ये येते.

विशिष्ट पार्वंभूमीतून आलेले चढतत जुनागडे हे मध्य महाराष्ट्र विद्यापीठाचे कुलगुरू म्हणून रुजू झाल्यानंतर त्यांच्या पहिल्या भाषणापासूनच ते वाद्याच्या धोबऱ्यात सापडतात. सर्वाना बरोबर घेऊन प्रशासन चालवण्याऐवजी कुलगुरू जुनागडे आपल्या हितसंबंधी लोकांचा घट निर्माण करून विद्यापीठात मूल्यहीन राजकारण सुरू करतात. आपल्याला अनुकूल व 'होबका' करणाऱ्यांना बढत्या देणे, त्यांच्या दुष्कृत्यांकडे डोळेझाक करणे, नियम हाकलून त्यांचे हितसंबंध सांभाळणे यासारखी त्यांच्या पशुला न शोभणारी कामे ते करतात तर दुसरीकडे प्रामाणिक, कर्तव्यरक्ष मात्र त्यांच्या हितसंबंधांच्या आड येणाऱ्या माणसांवर ते अक्षरशः सूड उगवण्याचा प्रयत्न करतात.

राजकारण हे आज सर्वव्यापी बनले आहे. जीवनाचे प्रत्येक क्षेत्र राजकारणाने प्रभावित होत आहे. शिक्षणक्षेत्रही त्याला अपवार नाही. खरेतर शिक्षणासारख्या पवित्र क्षेत्रात राजकारण येताच कामा नये. परंतु कितीही टाळापचे म्हटले तरी ते टळत नाही आणि राजकारणात चांगले - वाईट, न्याय - अन्याय याचा कुठल्याही विधीनिषेध नसल्याने त्याचे व्हायचे ते भलेदुरे परिणाम होतातच. मूल्यहीन राजकारणाने विद्यापीठात वेगळेसा शिरकाव आणि त्यांचे तेदील व्यवस्थेवर होणारे दुष्परिणाम यांचा वेध रवींद्र खजूर यांनी 'काचरस' मध्ये घेतला आहे. आपल्या भोवतीच्या बरेहाड्यातही लोकांचे हितसंबंध जपत असतानाच विरोधकांना नामोहरम करण्याची एकही संधी कुलगुरू जुनागडे सोडत नाहीत. कुलगुरूवाद्याच्या संपर्त असलेले डॉ. चक्राण परिचरसाठी बाहेर गेलेले असतांना त्यांच्यावर खोटेनाटे आरोप ठेवून परस्पर त्यांचे विभागप्रमुखपर कवून घेतले जाते आणि त्यांचाच विद्यार्थी असलेल्या व कुलगुरूंच्या मनीतल्या डॉ. चांगीकरांना प्रमुख केले जाते. डॉ. शेंडके हे प्रोफेसर पदासाठी सर्व दृष्टींनी पात्र असूनही त्यांना योग्य त्या मार्गाने अर्ज करता येऊ नये अशी व्यवस्था केली जाते. तरीही ते अर्ज करतात तेव्हा मुलाखतीत त्यांचा अपमान केला जातो रोबटी तर आपल्या कंपुतील डॉ. खताडे पात्र होईपर्यंत शेंडकेची मुलाखतच रद्द केली जाते. इंग्रजीचे डॉ. जिरेंद्र हे बरिच, अनुभवी व पात्र असूनही त्यांना प्रपाठक न करता त्यांचेच विद्यार्थी असलेले प्रा. इनामदार यांना लॉबिंग करून प्रपाठक व विभागप्रमुख केले जाते.

विद्यापीठात आपल्याला विरोधक राहू नये याची पुरेपूर काळजी जुनागडे घेतात. महाविद्यालयीन प्राध्यापक संघटनेचे कुतीशील कार्यकर्ते प्रा. चौगुले यांची परीक्षा नियंत्रकपदी तर विद्यापीठ प्राध्यापक संघटनेचे चांगीकर यांची पात्रता नसूनही विभागप्रमुखपदी नियुक्ती करून जुनागडे प्राध्यापक संघटना खिळखिळी करून आपले विरोधक निष्पन्न करण्याचे कुटील राजकारण करतात. जुनागड्यांच्या कार्यपध्तीवर नंतर हज्जहट्ट टोका होऊ लागली. त्यांच्या विरोधात बातम्या येऊ लागल्या. मात्र त्यांच्या विरोधातील बातम्या स्वानिक वृत्तपत्रांतून येत असतानाच पुण्या-मुंबईतून प्रसिध्द होणाऱ्या वृत्तपत्रांतून जुनागडे विरोधकांचा समाचार घेणाऱ्या व कुलगुरूंच्या समर्थनार्थ बातम्या प्रसिध्द होतात. यातून विद्यापीठातील घटनांवर प्रसिध्दी-माध्यमातूनही कसे राजकारण होते किंवा त्यांच्याकडून ते करवून घेतले जाते याचे चित्रण या कारदबरीत येते. शिवाय विद्यापीठातील निमित्ताने होणारे राजकारण, त्यातून प्रा. इबबेना सारख्या निरपराध माणसाला झालेला वाय, प्रा. चक्राण, डॉ. शेंडके, डॉ. पवार यांना दिलेला कारण दाखवा नोटीस, आपल्या बगलबगल्यांना नियम हाकलून जुनागडेनी दिलेली पदोन्नती यातून विद्यापीठीय राजकारणाने धारण केलेले हिनकास रूप लेखकाने 'काचरस' मधून चित्रित केले आहे.

शिक्षणाने माणूस शरणा, सुसंस्कृत होतो. त्याला नवीन मूल्यदृष्टी प्राप्त होते. समता, स्वातंत्र्य, बंधुता ही मूल्ये शिक्षणातून व्यक्तीच्या अंगी बिंबवली जातात असे म्हटले जाते. परंतु उच्चशिक्षित माणसेच जेव्हा जातीच्या

आधाराने ज्ञातीपातीची समीकरणे जुळवू लागतात तोंडा खरेच आपण सुरक्षित आहोत काय ? असा प्रश्न पडल्याशिवाय राहत नाही. वरून पुरोगामित्वाचा आव आणणारी परंतु जातून ज्ञातीय विचारांनी बरबटलेली संकुचित वृत्तीची अनेक माणसे शिक्षणक्षेत्रात उण मांडून बसलेली दिसतात. आपल्या ज्ञातीचे गट पक्के करून इतरांना समतेचा सल्ला देणारे महाभागही कमी नाहीत. आपल्या स्वजातीयांचे कोंडाळे करणे, विद्यापीठातील कार्यक्रमांसाठी आपल्या हितसंबंधी लोकांनाच प्रमुखा पाहणे म्हणून बोलावणे, आपल्याच माणसांची हत्या त्या जागी चर्चा लावणे, गुणवत्तेवर निवड होऊनही काळोखे या विशिष्ट ज्ञातीतील उमेदवारास खुल्या जागेवर नोकरीतून डावलणे आदी प्रसंगांच्या माध्यमातून शिक्षण क्षेत्रातील ज्ञातीयतेचा वेध या कांदबरीतून लेखकाने घेतला आहे.

विद्यापीठातून होणारे उच्च दर्जाचे संशोधन हे विद्यापीठाच्या लोकीकरत भर घातल असते. मात्र संशोधनात होणारे गैरप्रकार आज वाढतांना दिसत आहेत. मिनाशी महानन ही विद्यार्थिनी आपल्या शोधप्रबंधात डॉ. शेळकेच्या प्रबंधातील पानेव्या पाने स्वतःच्या नावावर छपवते याबाबत डॉ. शेळके चौका आवाज उठवतात. तेंव्हा त्यांनाच गण करण्याचा प्रयत्न होतो. अतिशय सुमार विषय घेणारे विद्यार्थी आणि आपल्या नावावर विद्यार्थी दिसावेत म्हणून खटपट करणारे मार्गदर्शक याबाबत डॉ. शेळके म्हणतात - "कोणीही उठतो, कुठलाही फालतू विषय घेतो आणि काहीही लिहितो... तीन चारसे पाने खरडली की झाली पीएच.डी. आणि त्यांना प्रोत्साहन देणारे हे दोन्हांसारखे भंपक लोक आपल्या नावावर पीएच.डी. झालेले दिसावेत म्हणून भसाभसा पोर घेतात आणि पुकट दिश्ट घाटतात. मार्गदर्शनाच्या नावाने मात्र बोंब, त्या संशोधकाला थड संशोधन फधती माहिती नसते की संशोधनाची शिस्त माहित नसते. इकडून तिकडून मनकूर गोळा करावचा आणि जमेल तशी पोटडी भरायची."² वाडूमचचीर्य करणारी महानन, फालतू संशोधनविषय निवडणारे विद्यार्थी, आपल्या संशोधक विद्यार्थ्यांचे लौकिक, आर्थिक शोषण करणारे डॉ. गुण्यांसारखे भंपक मार्गदर्शक इत्यादींच्या माध्यमातून विद्यापीठिय संशोधनाची झालेली वाढाढत कांदबरीत पंडित झाली आहे.

वैयक्तिक स्वार्थासाठी स्वभिमान गाहण ठेवून लाचार बनलेले प्रा. पावसकर, प्रा. मांडवकर, प्रा. प्रिया सोमन, रंगेल व शिवाटमेंटला दाऊ शिकून येणारे प्रा. गुणे यासारखे नमुनेखान प्राध्यापक विद्यापीठातील धष्टाचार, परीक्षांतील गैरव्यवहार, नोकरभरती व पदोन्नतीतील गोंधळ, मुलाखतीचे फारसे, पुरस्कारांचे राजकारण, शिक्षणसंस्थांचा बाजार, कुणाचे तरी पुतळे, नामांतर, प्रतिमा आदींसाठी होणारी अंधोलने त्यामागील राजकारण यांवर साक्षेपी भाष्य या कांदबरीत लेखकाने केले आहे. विद्यापीठातील उच्चपदस्थ असलेल्या कुलगुरूकडून होणाऱ्या राजकारणाचे चित्रण करताना जुनागडच्या खाकी घड्डी बगैरचा थारंथार उल्लेख करून लेखकाने संघ बगैरना मिनाकारण कांदबरीत आणले आहे असे वाटते तसेच कांदबरीच्या शेकटी आलेले तिरिनी सुवे या विद्यार्थिनीचे कौटुंबिक प्रकरण असंबंध वाटते. पात्रानुरूप वापरलेली भाषा, म्हणींचा चपखल वापर, प्रवाही निवेदन यामुळे कांदबरीचा रचनाबंध उत्तम साधला असून विद्यापीठिय शिक्षणव्यवस्थेचा लेखाजोखा मांडणारी ही कांदबरी एकूणच शिक्षणव्यवस्थेबाबत वाचकाला अंतर्मुख होऊन विचार करावला त्याबत.

संदर्भ :

- १) कुंडले, म.का., शैक्षणिक तत्वज्ञान व शैक्षणिक समाजशास्त्र, त्रिविधा प्रकाशन, पुणे, सातवी अ. १९९०, पृ. ६ वरून उद्धृत.
- २) चौधरी, आशिश, नव्या कुलगुरूकडे डोळे, दै. महाराष्ट्र टाईम्स, दि.२६ मे २०१४, पृ.४.
- ३) ठाकूर, रवींद्र, व्याकरण, मेहता पब्लिशिंग हाऊस, पुणे २००८, पृ.६३.